

УДК 811.161.2'37

[http://dx.doi.org/10.31548/philolog15\(2\).2024.05](http://dx.doi.org/10.31548/philolog15(2).2024.05)

Назви жителів перейменованих міст України: творення і вживання

Світлана ЛИТВИНСЬКА

кандидат філологічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
03041, Героїв Оборони, 15, Київ, Україна
svitlana.lytvynska@npp.nau.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5761-5124>

Христина СТЕЦИК

кандидат філологічних наук, доцент
Національний авіаційний університет
03058, Україна, м. Київ, просп. Любомира Гузара, 1
khrystyna.stetsyk@npp.nau.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0007-2527-8753>

Анотація. У статті досліджено особливості творення і вживання назв жителів населених пунктів, що з'явилися в українському ономастиконі внаслідок декомунізації. Встановлено чинники, які впливають на вибір катойконіма. З'ясовано, що під час творення катойконімів визначальною є їхня характерність для української літературної мови, вияв у них національної специфіки; вибір форманта залежить також від структури топоніма. Визначено найактивніший суфікс, за допомогою якого утворено назви жителів перейменованих населених пунктів. Більшість катойконімів аналізованих назв населених пунктів утворено шляхом приєднання до основи топоніма суфікса -ець – питомого для української мови форманта з тривалою історією функціонування. Обґрунтовано доцільність й умови його вживання, подано форми утворених з ним катойконімів. Меншою активністю в досліджуваних похідних характеризується суфікс -анин (-янин) – давній афікс, який виник ще в праслов'янську добу. З XIV і до середини XX ст. його продуктивність була однією із найбільших, з кінця XX ст. спостерігається зниження його активності, сьогодні катойконіми на -анин більше властиві розмовному мовленню, ніж літературному. Тому в назвах жителів, які утворюються зараз від нових (перейменованих) населених пунктів, використання цього суфікса не активне. Обмежене застосування на сучасному етапі має суфікс -чанин, розширення сфер уживання якого відбулося у XX ст. внаслідок намагання уподібнити в словотворенні українську мову до російської. Тому в нових катойконімах цей суфікс використано тільки в тих випадках, де він єдиний, безваріантний з погляду сучасного словотвору.

Звернено увагу на особливості нормативного вживання новоутворених катойконімів, зокрема правопис і відмінювання. Визначено як перспективний напрям подальших студій аналіз у такому аспекті назв жителів інших перейменованих населених пунктів України.

Ключові слова: катойконім, перейменована назва населеного пункту, суфікс, словотвірна модель, відмінювання, правопис.

Вступ (Introduction). У межах декомунізації в Україні як системи заходів, спрямованих на усунення впливу колишнього комуністичного режиму, очищення українського публічного простору від тоталітарної символіки, назв, пов'язаних із росією (відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки»), відбулося перейменування низки населених пунктів, що мали комуністичне чи радянське походження. Метою цього процесу є

зміна й оновлення топонімічного складу України, формування нового культурного й ідентифікаційного простору.

Після повномасштабного вторгнення росії в Україну розпочався новий етап декомунізації, який виявляється у вжитті активних заходів для національної самоідентифікації та незалежності від російського впливу. Станом на 1 січня 2024 року перейменовано 987 населених пунктів. З українського ономастикону нарешті зникли назви, які пов'язані з комуністичним тоталітарним режимом, містять найменування його органів влади

© С. Литвинська, Х. Стецик

й імена діячів або уславлюють події і пам'ятні дати.

Питання, яке у зв'язку з цим постає і яке потребує нагального розв'язання, полягає в тому, як називати жителів таких декомунізованих населених пунктів, тобто які катойконіми і як використовувати відповідно до норм української мови, зокрема словотворення, правопису і словозміни. Актуальним завданням є розроблення системи катойконімів для позначення жителів перейменованих міст і сіл, органічних для української мови, без ознак штучності й російського впливу.

Незважаючи на те, що «назви мешканців населених пунктів містять у собі важливу історико-етнографічну інформацію, <...> їхня будова потребує чіткої вмотивованості через визначальні мовні засоби» (Фаріон, 2012: 79), на сьогодні проблема утворення такої групи слів в українському мовознавстві досліджена фрагментарно. Катойконіми – це загалом той розряд онімної лексики, який потребує комплексного мовознавчого аналізу. Окремі нечисленні праці, присвячені назвам осіб за територіальною ознакою, вийшли ще задовго до процесу декомунізації. Так, у цьому контексті слід говорити про монографію Горпинича В.О. «Назви жителів в українській мові», опублікованій 1979 року, у якій в історичному аспекті розглянуто моделі і засоби творення назв жителів, досліджено тогочасні тенденції і закономірності словотвору та слововживання катойконімів, їхнє наголошення, причини словотворчих варіантів, стилістичну диференціацію у відтопонімному словотворі, принципи укладання нормативного словника цієї групи слів (Горпинич, 1979). Горпиничу В.О. належить також «Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України» у 2-х томах 1994 року, у якому пояснено катойконіми Центральної та Південної України (Горпинич, 1994).

Окремі дослідження, присвячені вивченню катойконімійної системи української мови, здійснили українські мовознавці, відомі в галузі ономастики – Чучка П.П., який дослідив назви жителів Закарпаття (Чучка, 1965), та Карпенко Ю.О. Ґрунтовно вивчаючи топонімію, концепції топонімичної системи,

взаємовідношення власних і загальних назв, принципи ономастичної етимології, науковець звернув увагу також на питання творення деяких катойконімів, зокрема від назви міста Бібрка Перемишлянського району Львівської області (Карпенко, 1985).

На сучасному етапі проблему словотворення і слововживання катойконімів частково розв'язано в працях Валюх З.О. (проаналізовано структурно-семантичну специфіку словотвірної парадигми іменників-назв осіб за територіальною ознакою) (Валюх, 2009), Гуцул Л.І. (з'ясовано особливості наголошування українських катойконімів) (Гуцул, 2009), Кумеди О.П. (досліджено варіанти називання жителів міста Суми) (Кумеди, 2020), Думчака І.І. (охарактеризовано структурні особливості назв мешканців Івано-Франківщини, встановлено найпродуктивніші моделі творення сингулятивних катойконімів чоловічого й жіночого родів та множинних номінацій) (Думчак, 2022). Предметом аналізу в розвідках вказаних мовознавців стали ті катойконіми, які є давніми в українській мові, існують упродовж тривалого часу. Нові ж найменування, які виникли внаслідок перейменування населених пунктів, майже не потрапили в поле зору дослідників. В аспекті використання деяких із них у діловому листуванні проаналізовано вказану групу слів у роботі Литвинської С. В., Шелегеди О. В., Ніколаєнко С. В. (Литвинська, Шелегеда & Ніколаєнко, 2023).

Відсутність в українському мовознавстві праць, присвячених проблемі творення і використання нових катойконімів – назв мешканців перейменованих населених пунктів, зумовлює актуальність теми запропонованого дослідження. **Мета (Aim)** роботи – простежити особливості творення і вживання катойконімів від відповідних ойконімів-назв міст, що з'явилися в українському ономастиконі внаслідок декомунізації.

Матеріали і методи (Materials and methods). Матеріалом дослідження стали назви мешканців 30 населених пунктів – міст в Україні, перейменованих у межах декомунізації, а саме: Дніпро (Дніпропетровськ) Кропивницький

(Кіровоград), Благовіщенське (Ульяновка), Кипуче (Артемівськ), Голубівка (Кіровськ), Сорокине (Краснодон), Хрустальний (Красний Луч), Петрово-Красносілля (Петровське), Довжанськ (Свердловськ), Вознесенівка (Червонопартизанськ), Кадіївка (Стаханов), Подільськ (Котовськ), Заводське (Червонозаводське), Горішні Плавні (Комсомольськ), Вараш (Кузнецовськ), Олешки (Цюрупинськ), Сновськ (Щорс), Яни Капу (Красноперекопськ), Кам'янське (Дніпродзержинськ), Покров (Орджонікідзе), Кальміуське (Комсомольське), Бахмут (Артемівськ), Залізне (Артемове), Торецьк (Дзержинськ), Мирноград (Димитров), Бунге (Юнокомунарівськ), Хрестівка (Кіровське), Покровськ (Красноармійськ), Лиман (Красний Лиман), Чистякове (Торез).

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано такі методи: описово-аналітичний (для комплексного вивчення й аналізу новоутворених катойконімів); компонентного аналізу (уможливив установлення структурно-семантичної організації катойконімів, а також визначення типової словотвірної парадигми).

Результати та обговорення (Results and Discussion). Нині в мовознавстві існує розуміння катойконіма як терміна, що походить від грецького *κῆτοκος* – мешканець і *ὄνομα* – ім'я та застосовується для позначення назви людей за місцем їхнього народження або проживання, напр., кияни < Київ, галичани < Галичина (Голянич, 2011: 69).

Катойконіми в багатьох мовах існували вже в найдавніші часи. В українській їх фіксують пам'ятки XI – XIII ст. У них засвідчено, наприклад, найменування *ізяславці*, *переяславці*, *стародубці*, *звенигородці* та ін. Давність появи катойконімів свідчить про те, що вони можуть бути важливим джерелом історичної, етнографічної і лінгвальної інформації.

У мовній традиції катойконіми характеризуються такими ознаками: постійністю загального значення, однозначністю твірного слова і здебільшого однозначністю похідних структур, високим рівнем конкретності кожної назви особи, відсутністю омонімів

у цій лексичній групі, обмеженою кількістю основних словотворчих афіксів (Горпинич, 1979: 48).

У питанні вибору формантів для творення катойконімів треба опиратися на характерність їх для української літературної мови, вияв у них національної специфіки, а також необхідно брати до уваги структуру топонімів, щоб відповідний афікс у взаємодії з нею забезпечував милозвучність нового слова. «Вибір потрібного форманта залежить від таких чинників, як прагнення до милозвучності, свідомого повернення до питомих українських словотвірних моделей, а також від структурно-семантичних та функціональних особливостей твірного іменника» (Думчак, 2022: 33). Щоб правильно утворити той чи інший катойконім, потрібно враховувати також час появи назви, місцеву традицію і морфонологічні мовні процеси, які відбуваються у творенні катойконімів на межі твірної основи і суфікса (Карпенко, 1985: 89).

Не можна безоглядно орієнтуватися у творенні катойконімів від нових назв населених пунктів на модель староутворених назв. «Вибір твірної моделі відповідних нових апелятивів при перейменуванні зумовлює не модель давніх назв жителів (вона впливає на цей процес лише частково). Вирішальну роль тут відіграють <...> найпродуктивніші словотворчі моделі, які функціонують в українській мові» (Горпинич, 1979: 80).

До недавнього часу в українській мові словотвір назв осіб за місцем проживання реалізувався здебільшого за допомогою трьох формантів - *-ц-і*, *-ан-и*, *-чан-и*. Останній набув значного поширення у XX ст. – у період штучного, насильницького зближення української мови з російською. У цей час з'явилася низка назв мешканців населених пунктів України, неукраїнських за своєю природою. Так, суфікс *-чан-и* додався до тих основ, у яких жодних підстав для нього не було: *кримчанин*, *кримчани*, *полтавчанин*, *полтавчани*, *крататорчанин*, *крататорчани*, *луганчанин*, *луганчани*. Ці та багато інших подібних форм суперечать нормам української мови, є неорганічними для неї.

Відповідно до законів українського словотворення мали б уживатися *кримець, кримці, полтавець, полтавці, краматорець, краматорці, луганець, луганці*.

На сучасному етапі творення нових катойконімів – тих, які позначають жителів перейменованих міст в Україні, повинно здійснюватися за законами, що діють в українській мові, без впливу російської мови. У цьому процесі орієнтиром є тенденція до націоналізації, чи автохтонізації, спрямована на збереження національної словотвірної специфіки (Кислюк, 2012: 55), на свідоме віддалення від словотвірних типів російської мови, «укріплення «національного варіанта» за рахунок давніх питомих, діалектних словотвірних способів і моделей або спільних з іншими слов'янськими мовами, які не сприймаються як загроза специфіці національної мови» (Кислюк, 2018: 227). Тенденція до націоналізації (автохтонізації) в українському словотворенні з'явилася після відновлення незалежності в нашій державі і зумовлена була значною мірою позамовними чинниками, зокрема «змінami суспільно-політичного характеру в Україні, пробудженням національно-мовної свідомості української еліти, піднесенням культурного рівня населення тощо, а також мовними чинниками, насамперед розгортанням внутрішньомовних процесів, спрямованих на зміцнення автохтонних словотвірних варіантів та збереження самобутності національного словотворення» (Городенська, 2013: 3-4).

Настанова на творення нових слів за допомогою питомих формантів розв'язує проблему, на яку вказують дослідники – відсутність «уніфікованих правил, згідно з якими лише певний словотвірний формант може поєднатися з тою чи іншою твірною основою» (Думчак, 2022: 33).

Найпродуктивнішим і найорганічнішим суфіксом в українській мові, за допомогою якого творяться катойконіми, є *-ець / -ці'*. Дослідники вважають цей афікс основним, тому що його здавна, ще в XI ст. і в актовій мові XIV–XV століть, використовували для

утворення назв осіб за місцем проживання (Городенська, 2013). Цей суфікс «із етнонімним та катойконімним значенням здобув перемогу над *-анин, -янин* щоближче до XX ст., однак радянська доба асиміляційно призупинила цей процес» (Фаріон, 2012: 82). Сьогодні цей питомий для української мови формант активно повертається до вжитку і наполегливо рекомендується для використання в процесі деривації катойконімів, зважаючи на його тривалу традицію в мові. Крім того, саме цей суфікс з-поміж усіх найбільше забезпечує милозвучність нових слів (зокрема завдяки лаконічності).

Суфікс *-ець / -ці'* приєднується до топонімів на *-город, -град, -піль, -пілля, -ськ, -ів / -їв, -к, -ани (-яни, -чани), -ине, -єве* (Городенська, 2013: 9). Отже, від нових назв населених пунктів *Голубівка, Вознесенівка, Кадіївка, Хрестівка* катойконіми утворюємо, додаючи цей суфікс, відсікаючи при цьому кінцеву частину *-к-а* у твірних основах: *голубівець, голубівці, вознесенівець, вознесенівці, кадіївець, кадіївці, хрестівець, хрестівці*. Чергування *i // o* тут не відбувається через потребу зберегти звуковий склад вихідного топоніма.

Модель творення катойконімів від топонімів на *-к-а* з додаванням суфікса *-ець / -ці'* в українській мові є найактивнішою. Утворення цього типу в минулому столітті становили понад 85% від усієї кількості катойконімів, що походять від топонімів на *-к-а* (Горпинич, 1979: 81). Значно рідше назви жителів населених пунктів на *-к-а* утворювалися за допомогою суфікса *-чанин* (у тих випадках, коли він єдиноможливий).

Суфікс *-ець / -ці'* бере участь також у деривації катойконімів від ойконімів з основою на *-ськ-*, що відповідає нормам словотворення, а також впливає із продуктивності словотвірних моделей в українській мові, відповідно до якої більшість катойконімів від назв населених пунктів на *-ськ-* утворюється додаванням цього форманта (Горпинич, 1979: 83). Набагато рідше використовується в таких випадках суфікс *-чанин* (Горпинич, 1979: 81).

Отже, від нової назви міста Довжанськ має утворюватися катойконім *довжанець, довжанці*, від Заводське – *заводець, заводці*, від Сновськ – *сновець, сновці*, від Покровськ – *покровець, покровці*, від Кам'янське – *кам'янець, кам'янці*, від Подільськ – *поділець, подільці*, від Благовіщенське – *благовіщенець, благовіщенці*. Відповідно до законів милозвучності частина основи *-ськ-* у похідних катойконімах усикається. Структура ойконіма *Кальміуське*, утвореного від гідроніма *Кальміус*, що походить від слів іраномовних народів, очевидно, мотивує додавання до основи суфікса *-чан*, тому утвориться катойконім *кальміучанин, кальмучани*.

Із суфіксом *-ець / -ці'* взаємодіють основи таких ойконімів, як *Лиман, Бахмут, Мирноград, Покров, Чистякове*. Похідними від них будуть катойконіми *лиманець, лиманці, бахмутець, бахмутці, мирноградець, мирноградці, покровець, покровці, чистяківець, чистяківці*. До основ топонімів *Олешки, Залізне, Бунге, Дніпро* суфікс *-ець / -ці'* приєднується зі звукосполюкою *-ів(-ов-)*: *олешківець, олешківці; залізнівець, залізнівці; бунгівець, бунгівці, дніпровець, дніпровці*.

Детальніше варто зупинитися на питанні утворення катойконіма від назви обласного центру *Дніпро*. Назва міста з'явилася 2016 року і з того часу для позначення жителів цього населеного пункту використовують два варіанти – *дніпрянин (дніпряни)* і *дніпровець (дніпровці)*. Варіантність у вживанні катойконімів засвідчує сучасна мовна практика: *За все життя здав 650,5 літрів крові. Дніпрянин став рекордсменом України з донорства* (<https://suspihne.media/dnipro/768641-zavse-zitta-zdav-6505-litriv-krovi-dnipranin-stav-rekordsmenom-ukraini-z-donorstva/>), *Дніпрянин Михайло Краснюк виборов бронзу на Чемпіонаті Європи з фехтування серед спортсменів до 23-х років* (<https://dnipro.tv/news-dnipro/aktualnye-novosti/dnipriany-mykhailo-krasniuk-vyborov-bronzu-na-chempionati-ievropy-z-fekhtuvannia-sered-sportsmeniv-do-23-kh-rokiv/>), *Піна, заввишки у метр. Таку картину побачили дніпряни біля озера Куряче,*

що на лівому березі. Місцеві б'ють на сполох

(<https://www.youtube.com/watch?v=iOosufXnyC0>), *Дніпровці встановили державний прапор України на найвищій вершині в Андах* (<https://suspihne.media/dnipro/15106-dniprovciv-vstanovili-derzavnij-prapor-ukraini-na-najvisij-versini-v-andah/>), *Дорогі дніпровці, мешканці області! Щиро вітаємо Вас із Днем Незалежності України!* (<https://oblrada.dp.gov.ua/news>), *Дніпровське «НВО «Трансавтоматика» належить дніпровцю Віталію Жадану, а керує нею Павло Вакулов* (<https://nashigroshi.org/2021/02/13/dniprovt-si-za-57-mil-yoniv-rekonstruiuiut-pereizdy-liviv-koi-zaliznytsi-na-volyni/>).

Об'єктивних підстав для вживання варіанту катойконіма *дніпрянин (дніпряни)* немає, оскільки, як уже зазначалося, там, де це можливо, повинен використовуватися основний у функції творення назв осіб за місцем проживання формант – *-ець*, що відповідає тенденції зміцнення історично сформованих українських словотвірних варіантів, збереження національної ідентичності словотворення. Отже, від назви *Дніпро* утворюємо катойконім *дніпровець (дніпровці)*. Такої думки дотримується й український мовознавець-ономаст Вербич С.О. (Вербич, 2016). Важливо, що катойконіми *дніпровець, дніпровці*, як показує аналіз, переважають у сучасному українському мовленні.

Подібну варіантність у вживанні виявляють й інші катойконіми, у яких за всіма законами нинішнього словотворення мав би бути суфікс *-ець / -ці'*, пор.: *Шановні покровчани! Щороку у третю неділю червня в Україні відзначають День батька* (<https://pkrv.dp.gov.ua/news/shanovni-pokrovchanuschoroku-utretyu-nedilyu-chervnya-v-ukrayini-vidznachayut-den-batka-11033>), *Від стареньких до військових: як мирноградчанин допомагає жителям Донеччини* (<https://donbas24.news/news/vid-starenkix-do-viiskovix-yak-mirnogradcanin-dopomagaie-zitelyam-doneccini-video>).

Структура твірних топонімів, від яких утворено катойконіми, ніяким чином не мотивує використання в них форманта -

© С. Литвинська, Х. Стецик

чан. Логічно, що від назв *Покров*, *Мирноград* мали би бути утворені катойконіми з органічним афіксом - *ець* / -*ц'* – *покровці*, *мирноградці*. Дослідження активності використання в сучасному мовленні обох варіантів – з *ець* / -*ц'* і -*чан* виявляє тенденцію до переважання форм на - *ець* / -*ц'*.

Від назв населених пунктів з основою на -*ш*-, -*цьк*-, -*ч*-, -*к*- (без -*ів*-) катойконіми утворюються за допомогою суфіксів -*анин*, -*янин*, -*чанин* / -*ан*- (-*ян*-, -*чан*-): *Вараш* – *варашанин*, *варашани*, *Кипуче* – *кипучанин*, *кипучани*, *Хрустальний* – *хрусталянин*, *хрусталяни*, *Кропивницький* – *кропивничанин*, *кропивничани*, *Торецьк* – *тореччанин*, *тореччани*, *Сорокине* – *сорочанин*, *сорочани*. Під час додавання суфікса -*чанин* до твірних основ топонімів на -*цьк*- відбувається усічення кінцевого суфікса твірної основи та чергування [ц'] // [ч]: *Торецьк* – *тореччанин*.

Суфікс -*анин* (-*янин*) сьогодні посідає в українській мові друге місце за продуктивністю у творенні назв осіб за місцем проживання після форманта -*ець* / -*ц'*. Це давній афікс, який виник ще в праслов'янську добу. У староукраїнській мові він вважався активним і перебував у словотвірному зв'язку з топонімічними основами як слов'янського, так і неслов'янського походження, що засвідчують різночасові писемні пам'ятки. Він був основним у процесі деривації катойконімів і етронімів в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. (Кровицька, 2002: 31).

З другої половини XIX ст. продуктивність форманта -*анин* стрімко зростає і впродовж наступних періодів зберігається на тому ж рівні. Наприкінці XX ст. спостерігається зниження його активності, причому катойконіми на -*анин* більше властиві розмовному мовленню, ніж літературному (Кровицька, 2002).

Суфікс -*чанин* нині використовується дуже обмежено, оскільки його «було кодифіковано російською літературною мовою, а під її впливом він закріпився в українському словотворі як норма для окремих відтопонімічних дериватів» (Кумеда, 2020: 54). Борис Антоненко-Давидович називав катойконіми, утворені за

допомогою форманта -*чанин*, «дивовижами» і так мотивував їхнє виникнення: «Появу дивовиж полтавчанин, лубенчанин можна пояснити лише втратою мовного чуття, забуттям законів словотворення й чергування звуків (для появи звука ч треба, щоб у назві був звук к: порівняйте: м. Гребінка – гребінчанин, хоча природним є також гребінківець)» (Антоненко-Давидович, 1991: 240).

Зважаючи на те, що суфікс -*чанин* є наслідком «намагання водноманітнити утворення назв жителів міст у російській та українській мовах» (Городенська, 2013: 9), сьогодні існує тенденція уникання цього форманта в деривації катойконімів. Цей суфікс залишено тільки в тих назвах, «де він умотивований структурою топоніма, де він єдиний, безваріантний з погляду сучасного словотворення, пор.: *кияни*, *львів'яни*, *харків'яни*, *вінничани*, *донецчани* та ін.» (Городенська, 2013: 9). Отже, єдиним, безваріантним формант -*чанин* є в невеликій кількості похідних від перейменованих назв міст – *кропивничанин*, *тореччанин*, *сорочанин*, *кипучанин*.

Окремо треба розглянути особливості творення катойконімів – похідних від складених ойконімів, таких як *Горішні Плавні*, *Петрово-Красносілля*. У процесі творення катойконімів від вказаних найменувань діють ті ж закони, що властиві загалом деривації в українській мові – відбувається злиття твірних основ й утворюється однослівна складна назва. Вибір суфікса залежить від кінцевої основи головного слова – ним в обох ойконімах є друге (*Плавні*, *Краснопілля*). Отже, до ойконіма *Петрово-Красносілля* додаємо формант -*ець* / -*ц'*, оскільки основа в головному слові закінчується на -*сілля* (а вона передбачає приєднання саме цього суфікса) й утворюємо похідні назви жителів – *петровокрасносілець*, *петровокрасносільці*. Від назви міста *Горішні Плавні* катойконім утворюється також за допомогою суфікса -*ець* / -*ц'*, але з додаванням звукосполуки -*ів*-: *горішньоплавнівець*, *горішньоплавнівці*.

Ще одне нове двослівне найменування населеного пункту, перейменованого в Україні, – *Яни Капу*.

© С. Литвинська, Х. Стецик

Це незмінювана назва, тому у функції катойконіма використовуватиметься форма *мешканець Яни Капу, мешканці Яни Капу*.

Важливим є нормативний аспект уживання новоутворених катойконімів, зокрема питання їхнього правопису і словозміни. Ненормативні варіанти цієї групи слів, використані без дотримання правил орфографії та граматики, свідчать про низький рівень володіння мовою, з одного боку, з іншого, – завдають шкоди всім її структурним рівням.

За орфографічними нормами української мови, катойконіми, на відміну від топонімів, пишуть з малої букви: «назви народів, племен, а також людей за національною ознакою або за місцем проживання пишемо з малої букви» (Український правопис, 2019: 54): *лиманець, кропивничанин, дніпровець*, а не з великої, як це засвідчено в сучасному мовленні: *Шановні Кропивничани! Повідомляємо Вам, що наші послуги інтернет в приватному секторі тепер доступні за новими адресами району Велика Балка!* (<https://www.shtorm.net/index.php/uk/visokosvidkistnii-internet-u-v-balci>), *Шановні Киїни та гості столиці! В умовах війни, проведення будь-яких масових заходів та зібрань, зокрема релігійних, може бути використано країною-агресором* (<https://pleso.kyiv.ua/2024/01/04>), *Шановні Вінничани! Сподіваємось, що інформація, яка викладена нижче ніколи не знадобиться Вам у повсякденному житті. Але у тривожні часи важливо бути підготовленим до будь-якого розвитку подій* (<https://www.vmr.gov.ua/mediapdf>).

Написання катойконімів з великої букви в наведених прикладах не відповідає чинному правопису і зумовлене, очевидно, незнанням мови, оскільки, окрім вказаної орфографічної помилки, тут є помилки й іншого змісту – пунктуаційні (зайва кома після *в умовах війни*, відсутня кома після *яка викладена нижче*), граматичні (неправильне поєднання слів (*наші послуги інтернет*), недотримання законів чергування у/в (*інтернет в приватному секторі*)).

Катойконіми – це змінювана група слів в українській мові, тому

використовувати їх треба, дотримуючись правил словозміни. Назви жителів у формі чоловічого роду належать до другої відміни (м'якої і твердої груп – залежно від кінцевого приголосного) і повинні відмінюватися як іменники, що до неї належать. При цьому слід дотримуватися правил звукових чергувань. Так, під час відмінювання катойконімів, які закінчуються на *-ець*, у непрямих відмінках однини і в усіх відмінках множини випадає голосний *е*: *горішньоплавнівець, горішньоплавнівця, горішньоплавнівцеві/горішньоплавнівцю* (перша форма є природнішою для української мови), *горішньоплавніця, на/у горішньоплавніці/горішньоплавніцеві, горішньоплавнівцю; горішньоплавніці, горішньоплавніцев, горішньоплавнівцям, горішньоплавніцев, горішньоплавнівцями, на/у горішньоплавнівцях, горішньоплавніці*.

Під час відмінювання катойконімів з суфіксами *-анин (-янин), -чанин* в однині афікси зберігаються: *кропивничанин, кропивничанина, кропивничанинові/кропивничанину, кропивничанина, кропивничанином, на/у кропивничанинові/кропивничанині, кропивничанине*. У відмінковій парадигмі множини в них відбуватиметься усичення частини суфікса *-ин*: *кропивничани, кропивничан, кропивничанам, кропивничан, кропивничанами, на/у кропивничан, кропивничани*.

Детальніше варто зупинитися на питанні використання катойконімів у кличному відмінку, оскільки це той відмінок, у вживанні якого найчастіше трапляються помилки. Кличний відмінок, як відомо, є особливим в українській мові. Це одна із граматичних ознак, які роблять її унікальною і самобутньою, тому «всі борці за культуру рідної мови завжди обстоювали законні права цієї граматичної категорії, витіснення якої спричинило б зникнення ще однієї оригінальної, збереженої в віках риси» (Пономарів, 2011: 80). Будучи присутнім в українській мові ще з давніх часів (звертання в кличному відмінку зафіксовано у фольклорних текстах – колядках, щедрівках, замовляннях), цей відмінок виявляє її унікальність, є одним із засобів, завдяки якому мова набуває

милословності (Турчак, 2020: 238). У період радянської влади в Україні кличний було вилучено із відмінкової системи української мови і замінено на називний, щоб максимально наблизити її до російської мови. Наслідки знищення кличного відмінка далися взнаки. Вони відчутні й зараз, оскільки й досі (хоча цей відмінок і функціонує повноправно у відмінковій парадигмі української мови з 90-х рр. ХХ ст.) можна спостерігати неправильне утворення та використання форм звертання – за зразком російської мови, тобто в називному відмінку (Турчак, 2020: 238).

Змінений 2019 року український правопис посилює позиції кличного відмінка, встановлює правила вживання в ньому всіх компонентів складеного звертання:

1) у звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка мають обидва слова: *добродію бригадире, пане лейтенанте*;

2) у звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *брате Пётре, друже Грицю, колего Степане, лікарю Ігорю, пане Віталію, побратиме Іване*;

3) у звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *друже Максименку, колего Євгэне Онищук, пане Ковáлю*; можливі також поєднання форми кличного відмінка іменника загальної назви та форми кличного відмінка прізвища, однакової з формою називного відмінка: *друже Максименко, колего Євгэне Онищук, пане Ковáль*;

4) у звертаннях, що складаються з двох власних назв – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Володимире Хомичу, Пётре Кузьмичу, Ярославэ Андрійовичу* (Український правопис, 2019: 124).

Катойконіми у формі кличного відмінка в однині мають обмежене застосування, значно частіше їх вживають у множині в цьому відмінку, форма якого збігається з називним:

Шановні дніпровці! Великі і маленькі! Пропонуємо приєднатися до флешмобу «Читаємо разом улюблені дитячі твори» (<https://biblioteka-2.blogspot.com/2020/04/2.html?m=1>),

Шановні горішньоплавнівці, жителі нашої громади! Вітаю вас із Новим роком! (<http://hp-rada.gov.ua/index.php/usi-novyny-mista/golovna/vitannia-miskoho-holovy-dmytra-bykova-iz-novym-rokom>).

Незважаючи на нешироке використання катойконіма в кличному відмінку в однині, важливо, щоб тут було чітко дотримано правил слововживання, адже «ігнорування кличного відмінка є свідченням неповаги до рідної мови, ознакою невибагливості до свого й чужого мовлення» (Пономарів, 2011: 81). Катойконіми на *-ець* у кличному відмінку мають закінчення *-у (ю)* (за зразком іменника *українець*): *дніпровцю, довжанцю, покровцю, петровокрасносільцю, воздвиженцю*. У назвах жителів з основою на *-ин* (із суфіксами *-анин, -янин, -чанин*) вживається закінчення *-е*: *кипучанине, кропивничанине, варашанине, тореччанине*.

Важливим питанням дотримання норм у використанні катойконімів є правильне узгодження їх з числівниками. За нормами, у поєднанні з числівниками *два (обидва), три, чотири* ті катойконіми, що закінчуються на *-ець*, у називному відмінку множини будуть мати флексію *-і*: *два дніпровці, три горішньоплавнівці, чотири петровокрасносільці*.

Порушенням норми є вживання під впливом російської мови в цій позиції закінчення *-а (-я)*: *два дніпровця, три покровця*. Катойконіми на *-анин, -янин, -чанин* фахівці з культури мовлення рекомендують поєднувати не з кількісними, а зі збірними числівниками – *двоє, троє, четверо*, мотивуючи це неоднаковістю основ таких слів в однині і множині: «Якщо йдеться про чоловіків — мешканців м. Львова, то потрібно вжити числівниково-іменникову сполуку *двоє (троє, четверо, п'ятеро* і т. д.) *львів'ян*, тому що іменники, основи яких в однині і множині не збігаються (пор. *громадянин — громадяни, селянин — селяни, львів'янин — львів'яни, киянин — кияни, харків'янин — харків'яни*), в українській мові поєднуються зі збірними

числівниками, що означають власне кількість, і до того ж у формі родового відмінка множини: *двоє громадян, троє селян, четверо киян, п'ятеро харків'ян*» (Городенська, 2016: 102).

Такі форми – зі збірними числівниками – переважають у сучасній мовній практиці: *Троє кропивничан увійшли до складу збірної України з боксу* (<https://www.youtube.com/watch?v=cbW5gY0jaN8>), *Двоє львів'ян 16 і 18 років зі спільниками викрали чоловіка* (<https://lviv.vgorode.ua/news/sobytyia/a1262028-dvoje-lvivjan-16-i-18-rokiv-zi-spilnikami-vikrali-cholovika>), *Двоє видатних киян можуть отримати звання почесних громадян столиці* (<https://kyivcity.gov.ua/news/dvoje-vidatnik-h-kiyan-mozhut-otrimati-zvannya-pochesnikh-gromadyan-stolitsi/>),

Рідше фіксується поєднання катойконіма на *-анин, -янин, -чанин* з кількісними числівниками, яке, хоч і не вважається порушенням мовної норми, але сьогодні кваліфікується як небажане: *Два львів'янина вигадали нову схему переправлення ухлянтів за кордон: детальніше* (<https://varta1.com.ua/news/dva-lviv-yanina-vigadali-novu-shemu-perepravlennya-uhilyantiv-za-kordon-detalnyshe-foto-372561.html>).

Висновки (Conclusions). Отже, творення, правопис і словозміна назв

References

Antonenko-Davydovych, B.D. (1991). As we say. Kyiv: Lybid.

Chuchka, P.P. (1965). Names of residents of Transcarpathia by place of residence or birth. Issues of onomastics, *Materials of the II Republican meeting on onomastics*, 1965, 245–251.

Farion, I.D. (2010). Language Norm: Destruction, Search, Restoration. Ivano-Frankivsk: Misto NV.

Holianych, M., Stefurak, R. & Babii, I. (2011). Dictionary of linguistic terms: lexicology, phraseology, lexicography. Ivano-Frankivsk: Holinei O. M.

Horodenska, K. (2013). New phenomena and processes in Ukrainian derivation: dynamics or destruction of derivational rules? *Ukrainian language*, 2, 3–12.

жителів перейменованих міст в Україні мотивовані сучасними закономірностями словотворення в українській мові, її орфографічними і граматичними нормами. Тенденція до зміцнення історично сформованих українських словотвірних варіантів, збереження національної ідентичності словотворення, вилучення словотвірних типів російської мови та заміну їх українськими зумовлює переважання в утворенні від аналізованих перейменованих назв міст катойконімів питомого суфікса *-ець / -ц'-. Рідше в назвах жителів фіксується суфікс -анин, -янин. Формант -чанин використовується тільки в тих випадках, коли цього вимагає структура топоніма і він є єдиним, безваріантним для неї. Вживання катойконімів передбачає дотримання відповідних орфографічних і граматичних норм, які діють в українській мові.*

Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз особливостей творення катойконімів від назв інших населених пунктів, перейменованих внаслідок декомунізації, а також укладання словника таких похідних для їхньої кодифікації і відповідно літературного слововживання.

Подяки. Немає.

Конфлікт інтересів. Немає.

Horodenska, K. (2016). Lvivianyn – dva lvivianyna or dvoie lvivian? *Ukrainian language*, 4, 102.

Horpynych, O. (1979). Names of inhabitants in the Ukrainian language (issues of word formation, word usage and standardization). Kyiv: Vyshcha Shkola.

Horpynych, O. (1994). Dictionary of toponymic adjectives and names of inhabitants of Ukraine. Kirovograd.

Hutsul, L.I. Peculiarities of the accentuation of Ukrainian catoeconomies. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/20153/1/%D0%9B.%20%D0%86.%20%D0%93%D1%83%D1%86%D1%83%D0%B.pdf>

Dumchak, I (2022). Structural and world formation peculiarities katoikonyms of the Ivano-Frankivsk region, *Transcarpathian*

philological studies, 24 (1), 32–36.

Karpenko, O.P. (1985). Bibriany, bibrychany or bobriaky? *The culture of the word*, 28, 88–90.

Kumeda, O. (2020). To the question of the history of one name formed from a place-name: sumchany – sumiany – sumtsi..., *Slavica Slovaca*, 55, (1), 55–63.

Krovytska, O. (2002). Names of Persons in the Ukrainian Language Tradition of the XVI-XVIII Centuries. Semantics and word formation. Lviv: I. Kropyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Kysliuk, L. (2012). Modern word-formation norm of the Ukrainian language: language practice and codification, *Ukrainian language*, 4, 52–66.

Kysliuk, L.P. (2018). *Word-formative nomination in Modern Ukrainian: system – uzus – idiolect* ((Doctoral dissertation, Institute of the Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv).

Lytvynska, S., Sheleheda, O. & Nikolaienko, S. (2023). Details «Addressee» and «Text» in business correspondence: toponyms and place names, *Documentary and information communications in the*

context of globalisation: state of the art, problems and prospects: Proceedings of the VIII International scientific-practical. conf. (pp.94-98). Poltava.

Ponomariv, O. (2011). The culture of the word: Linguistic and Stylistic Advice, Kyiv: Lybid.

Turchak, O.M. (2020). Vokative as an element of ukrainian speech etiquette (special features and trends in the framework of the newest communicative discourse), *Alfred Nobel University Journal of Philology*, 2 (20), 237-245. DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-25.

Ukrainian orthography. Retrieved from:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Pravopys.2019/ukr.pravopys-2019.pdf>

Valiukh, Z.O. (2009). Structural semantical specific of word-building paradigms of proper nouns due to territor, *Linguistics*, 3, 84–90.

Verbych, S. (2016). Dnipro or Dnipro: what the former Dnipro is now called. Retrieved from:

<https://styler.rbc.ua/ukr/zhizn/dnepr-dnipro-teper-nazyvaetsya-byvshiy-dnepropetrovsk-1463753764.html>

Names of Residents of Renamed Ukrainian Cities: Creation and Use

Svitlana LYTVYNSKA

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
15 Heroyiv Oborony Street, Kyiv 03041, Ukraine
svitlana.lytvynska@npp.nau.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5761-5124>

Khrystyna STETSYK

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
National Aviation University
03058, Ukraine, Kyiv, 1, Liubomyra Huzara ave
khrystyna.stetsyk@npp.nau.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0007-2527-8753>

Abstract. The article investigates the peculiarities of creation and use of names of inhabitants of settlements that appeared in the Ukrainian onomasticon as a result of decommunization. The factors that influence the choice of a toponym are identified. It has been found that when creating toponyms, their characteristic for the Ukrainian literary language, the manifestation of national specificity in them is decisive; the choice of the formant also depends on the structure of the toponym. The most active suffix used to form the names of the inhabitants of the renamed settlements is identified. Most of the toponyms of the analyzed place names are formed by attaching the suffix -ець to the base of the place name, which is a specific formant for the Ukrainian language with a long history of functioning. The expediency and conditions of its use are substantiated, and the forms of toponyms formed with it are

© С. Литвинська, Х. Стецьук

presented. Less active in the studied derivatives is the suffix --анин (-янин), an ancient affix that originated in the Proto-Slavic period. From the fourteenth to the mid-twentieth century its productivity was one of the highest, since the end of the twentieth century there has been a decrease in its activity, today catoeconomies with - анин are more typical of colloquial speech than of literary speech. Therefore, the use of this suffix is not active in the names of residents that are now formed from new (renamed) settlements. At the present stage, the suffix -чанин is of limited use, as it expanded in the twentieth century as a result of attempts to make the Ukrainian language similar to Russian in word formation. Therefore, in the new catoeconomies, this suffix is used only in those cases where it is the only one, without variants from the point of view of modern word formation.

Attention is drawn to the peculiarities of the normative use of the newly formed catoeconomies, in particular spelling and declension. The analysis of the names of the inhabitants of other renamed settlements of Ukraine in this aspect is identified as a promising area for further research.

Key words: catoeconomy, renamed name of a settlement, suffix, wordformation model, declension, spelling.